

Prefață

Prof. univ. dr. **Raluca-Nicoleta RADU**
Facultatea de Jurnalism și Științele Comunicării

Citind cartea Monicăi Cercelescu, „Libertatea de exprimare în era turbulențelor”, mi-am tot amintit, într-un contrast dureros cu ce trăim acum, o scenă descrisă în altă carte, scrisă de Neil Postman¹.

În 1854, într-una dintre dezbaterele electorale dintre candidații la președinția Statelor Unite ale Americii, Abraham Lincoln și Stephen A. Douglas, apucase să se adreseze mulțimii numai unul dintre ei, în primele trei ore. Al doilea candidat a propus o pauză, pentru a permite audienței să se odihnească și să-și recapete puterile, înainte să îi răspundă adversarului său.

Cum era America secolului XIX, cum erau alegătorii acelor vremuri, să își dorească să urmărească o dezbatere mai bine de șase ore? Postman vorbește despre mintea tipografică – americanii anilor 1850 citeau cu aviditate tot ce venea de pe vechiul continent, erau obișnuiți cu texte lungi și cu argumentații complexe și puteau urmări cu atenție discursurile elaborate, pro și contra unei anumite chestiuni de interes general, timp de mai multe ore. Cam în aceeași perioadă, în Europa,

¹ Postman, Neil. 2015. *Distrația care ne omoară. Discursul public în epoca televizorului* (traducere a *Amusing ourselves to death*, 1985). Ed. Anacronic.

Charles Darwin publica „Originea speciilor”, un bestseller științific al vremurilor².

Lumea minții tipografice și a interesului real pentru descoperiri științifice s-a prăbușit, în mai bine de 125 de ani, și a ajuns să fie o replică a unei utopii imaginate de Aldous Huxley – *Minunata lume nouă*. Neil Postman deplânge modul în care televiziunea a transformat totul într-o mare distracție și fiecare trăsătură a Americii anilor 1980, de la politică, la religie și la educație, a fost contaminată de artificii care atrag și mențin interesul, prin amuzament. Măcar în anii 1980, când Neil Postman scria cartea sa despre efectele nocive ale televiziunii, principala problemă era o distracție generală pe orice subiect, ca efect al consumului de mass-media și al îndepărtării de la discuția serioasă, de la contraargumentarea solidă, de la dezbaterea despre viitorul comunității.

Dacă ne uităm înapoi și comparăm America anilor 1980 cu lumea din ziua de astăzi, așa cum este ea descrisă de Monica Cercelescu, mi-e teamă că vremea amuzamentului general a trecut – dacă ea a existat vreodată – iar acum alunecăm într-un ritm rapid spre o altă realitate, a unei alte utopii literare: orwellianul *1984*. Să vă spun ce cred eu că

² În secolul XIX savanții aveau un alt statut social, în comparație cu zilele noastre. Darwin a umplut amfiteatrele și a vândut cărțile sale, care explică teoria evoluționistă, unui public format din oameni obișnuiți, nu din biologi interesați să afle ultimele descoperiri științifice. O relatare pe larg a evoluției relației dintre public și oamenii de știință poate fi găsită în Mukherjee, Siddhartha. 2021. *Gena. O istorie fascinantă* (traducere a *The Gene: An Intimate History*, 2017). Ed. All.

Prefață

este și mai rău: în estul Europei nu alunecăm, ci re-alunecăm către lumea descrisă în 1984. Estul Europei a mai trăit arbitrarul deciziei celor în poziție de putere, impunerea cenzurii fără drept de apel, modificarea fluxului unei gândiri normale prin impunerea unor cuvinte permise pentru a fi folosite și prin epurarea unor cuvinte interzise, pentru că deranjau. Estul Europei a scăpat de comunism abia acum trei decenii, deci amintirea modului în care funcționa spațiul public și spațiul privat sunt nu numai proaspete, ci și foarte dureroase. Cartea Monicăi Cercelescu, „Libertatea de exprimare în era turbulențelor”, ne arată cum toate aceste anomalii ale relației dintre putere și omul obișnuit se reîntorc în forme noi în epoca dezinformării ca formă de guvernare, a discursului urii ca formă de discurs politic și civic, pe fondul unor crize cu care nimeni nu se aștepta să se confrunte din nou – pandemia și războiul din inima Europei – cu ajutorul unor instrumente de comunicare noi, care scapă de sub orice control cunoscut – rețelele de socializare de dimensiuni giganteste.

Monica Cercelescu este un jurist specializat în dreptul comunicării publice. Acum 20 de ani a publicat un manual de drept pentru uzul mass-media, unul dintre cele mai complexe și clare în domeniu, în limba română: „Regimul juridic al presei – drepturile și obligațiile jurnaliștilor” (Teora, 2002). Cartea de față este un pas mai departe: este o analiză din perspectivă juridică a răspunsurilor guvernelor democratice și a răspunsurilor Uniunii Europene la crizele cu care ne confruntăm, în spațiul public, și un semnal de alarmă pentru

posibilele evoluții ale relației dintre cei în poziție de putere și oamenii obișnuiți. Fundațiile analizei doamnei Cercelescu sunt foarte solide, pentru că sunt discutate în amănunt detalii de legislație națională și europeană, pentru a demonstra cât este de neputincios instrumentul juridic în fața evoluțiilor extrem de rapide ale informării greșite, ale dezinformării strategice, ale discursului urii, ale terorismului, ale conținutului extrem de dăunător pentru audiențele vulnerabile, cum ar fi copiii, dar altfel extrem de profitabil pentru giganții mass-media, offline și online.

La evoluțiile noi din spațiul public, reacțiile guvernanților au fost, cumva, ghidate de reflexe mai vechi. Giganții internetului nu pot fi reglementați național sau regional, pentru că puterea lor se bazează pe un public răspândit la nivel global. Reglementarea, în sine, este inefficientă. Sursa unei minciuni malefice, online, poate fi acuzată, adusă în fața justiției, judecată și eventual condamnată, dar până să-și urmeze justiția cursul, în cazul în care un procuror ar identifica legislația încălcată și ar formula o acuzație precisă, minciuna malefică este replicată, viralizată, transformată, capătă o viață a ei care afectează comunități întregi și nu mai poate fi întoarsă înapoi. Soluția găsită de Uniunea Europeană a fost o presiune spre autoreglementare. Drept urmare platformele de comunicare online au început să elimine conținut potențial periculos, identificat cu ajutorul algoritmilor. Am ajuns la o privatizare a cenzurii, explică Monica Cercelescu. Platformele folosesc inteligența artificială pentru a bloca dreptul la liberă exprimare și

Prefață

pentru a-și proteja astfel afacerile. Nu există o dezbatere preliminară interzicerii conținutului, nu există nici măcar intervenția umană în actul de eliminare a mesajelor potențial periculoase. Căile de atac ale acestor decizii automatizate sunt, de multe ori, ineficiente. Să fie oare această „privatizare a cenzurii” cea mai bună soluție?, pare să ne întrebe juristul.

Autoreglementarea este folosită ca instrument de răspuns rapid în toate industriile care au producție și desfacere la nivel mondial, așa cum este cazul industriei producătorilor de autoturisme. Procesul de autoreglementare este însă unul foarte complex, în care membrii unei industrii se află în dialog permanent și își corectează, reciproc, derapajele și excesele³. Acest proces nu se aplică în cazul „rețelelor fără scară”, termenul folosit de matematicianul Albert-László Barabási⁴ pentru a explica de ce giganzii Internetului scapă de controlul obișnuit al statului. Alphabet (deținătorul Google), Meta (deținătorul Facebook, Instagram și WhatsApp) sau Microsoft sunt companii atât de mari, încât ele impun standardele pentru orice posibil competitor. În plus, aceste companii sunt atât de mari, încât oricărui stat îi este imposibil să le controleze cota de piață, să le corecteze poziția de monopol, să le controleze cu eficiență comportamentul în relația cu concurența și cu publicul larg.

³ Pentru o discuție detaliată, vezi Haufler, Virginia. 2001. *A public role for the private sector: Industry self-regulation in a global economy*. Carnegie Endowment.

⁴ Barabási, Albert-László. 2017. *Linked. Noua știință a rețelelor* (traducere a *Linked: The new science of networks*, 2002). Ed. Brumar.

Autoreglementarea în domeniul comunicării și al mass-media nu funcționează ca în industria de mașini. Posibilele derapaje au ca efect dereglarea pe termen lung a proceselor democratice și creșterea amenințării unor regimuri autocratice, fără legătură cu intențiile platformelor și cu valorile în care cred fondatorii lor.

Un alt reflex mai vechi, la care au recurs guvernanții, este utilizarea cenzurii în situații de criză majoră. Istoria celor două războaie mondiale ne arată că cenzura a fost unul dintre instrumentele de control al comunicării la care a apelat fiecare dintre țările implicate în conflict. La limită, interesul era legitim – informațiile despre front, care apăreau în presă, necesitau un filtru pentru a nu pune în pericol trupele și pentru a nu zădărnici strategiile militare. Care a fost interesul legitim în limitarea accesului la informații de interes public în perioada pandemiei? Cum poate fi justificată „deplatformarea”, adică eliminarea de pe piața europeană a instrumentelor de propagandă rusești, după invadarea Ucrainei de către Rusia, dacă măsurile au fost luate de către Comisia Europeană, și nu de către un judecător, ca urmare a aplicării legislației? Până în acest moment (mai 2022), din câte știu, decizia Comisiei Europene nu a fost contestată în instanță, așa cum s-a întâmplat, de pildă, în 2014, atunci când guvernul Turciei, la cererea președintelui, Recep Tayyip Erdoğan, a interzis accesul la Twitter. Mai mult chiar, Președintele Turciei folosește în continuare contul său de Twitter. Ce ne spune, de fapt, evoluția relației dintre putere, organizații comerciale și publicul larg, în ultimii opt ani (2014-2022), și cum

Prefață

vor arăta lucrurile în următorii opt - zece ani, dacă am luat-o în această direcție?

Vă invit din toată inima să citiți cu creionul în mână analiza Monicăi Cercelescu din mai multe motive. Unul dintre aceste motive este stilul deosebit de elegant în care ne sunt prezentate și explicate textele juridice. Scriitura Monicăi Cercelescu este foarte frumoasă, lucru din ce în ce mai rar pentru textele scrise în limba română acum, din păcate. Un alt motiv este modul în care ne sunt prezentate argumentele pro și contra în chestiunile cele mai urgente cu care ne confruntăm chiar acum: o limitare a dreptului la informare corectă și o limitare a libertății de conștiință, motivate de o exacerbare a violenței în spațiul public, de o generalizare a minciunii, de o prezentare a neadevărurilor evidente ca adevăruri alternative, de o negare a posibilității unei discuții civilizate, pentru a nu leza pe cei prea sensibili. Monica Cercelescu nu ne spune de ce parte ar trebui să fim, ne spune doar cum arată realitatea din perspective multiple, așa cum se vede din punctul de vedere al unui jurist cu mare experiență în dreptul comunicării publice.

Însă cel mai important motiv pentru care vă invit să citiți cu creionul în mână această carte, „Libertatea de exprimare în era turbulențelor”, este modalitatea în care Monica Cercelescu ne pune față în față cu propriile noastre preconcepții, cu propria noastră gândire greșită, cu propria noastră încăpățănare de a refuza dialogul și de a rămâne apărătorii nezdruccinați ai unei singure viziuni, incompletă, și de aceea incoerentă, a realității. De multe ori am fost tentată, în timp ce citeam cartea

Libertatea de exprimare în era turbulențelor

pe nerăsuflăte, să spun: dar nu este adevărat, lucrurile stau altfel! Ca apoi să-mi dau seama că analiza Monicăi Cercelescu este o invitație să vedem că lucrurile stau și așa cum le văd eu, și așa cum le vedeți dumneavoastră, că viitorul comun trebuie construit prin dialog, că deciziile politice, juridice, de comunicare publică sau de orice altă natură, de astăzi, care pot părea bune, potrivite acum, au efecte pe termen lung și că, în momentul în care ne dăm seama că efectul pe termen lung nu este neapărat cel dorit, ar trebui să încercăm să le corectăm cât mai avem timp.

Cuvânt-înainte

Florentin Țuca

Trăim vremuri foarte tulburi care ne amintesc, sistematic, de celebrele distopii ale lui Orwell și Huxley. Sunt vremuri marcate, printre altele, de tot mai numeroase și consistente atentate la adresa drepturilor și libertăților fundamentale, iar libera expresie suferă, și ea, în cazul ei, de o cronică laringită. Recentele crize contemporane – fie că vorbim de pretinsa „pandemie”, de mult vânturata „schimbare climatică”, de colapsul reperelor morale generat de curente corectitudinii politice sau de cel de-al treilea război mondial ai cărui martori și victime suntem – au adus cu ele norme care au afectat profund dreptul fundamental la liberă exprimare. Pentru restrângerea acestui drept sacru, garantat de mai toate constituțiile din lumea bună, au fost invocate tot soiul de pretexte: așa zisa nevoie de a evita răspândirea de „știri false” și „dezinformarea”, imperativele „egalității, diversității și incluziunii”, ocrotirea unor „adevăruri istorice de necontestat”, apărarea „siguranței” ori „sănătății publice”, „lupta împotriva terorismului” (inclusiv a „terorismului domestic”), contracararea propagandei de război etc.

În ultimele zile, ofensiva împotriva libertății de expresie s-a întetit în mod vizibil. Pe de o parte, recenta achiziție prin care excentricul oligarh transumanist Elon Musk a devenit stăpânul

Libertatea de exprimare în era turbulențelor

Twitter, însoțită de declarația acestuia că scopul acestei investiții este tocmai abolirea cenzurii și ocrotirea dreptului la liberă expresie, a fost întâmpinată de celebri analiști și politicieni cu numeroase rezerve și cu convingerea că *free speech is hate speech*. Pe de altă parte, în SUA a fost înființat zilele trecute Departamentul Guvernamental împotriva Dezinformării, un veritabil Minister al Adevărului anticipat de Orwell.

Pe acest fundal, o pledoarie în apărarea dreptului la liberă expresie este un binevenit semnal de alarmă și o uriașă gură de oxigen. Exact așa poate fi calificată prezenta lucrare a Monicăi Cercelescu, o analiză lucidă și pertinentă, provocatoare din multiple perspective.

Întâi, pentru că plasează acest drept acolo unde îi este locul, aproape de libertatea însăși, definită magistral de același Orwell: șansa de a spune oamenilor adevărul pe care aceștia nu vor să-l audă. Plecând de la un asemenea adevăr, prezenta lucrare merită salutată ca extraordinar îndemn la trezire colectivă în fața agresiunilor totalitare la care suntem supuși în aceste vremuri de cumpănă.

Pe urmă, pentru că reprezintă un avertisment relativ la compromisul pe care adversarii libertății de expresie ni-l livrează ca soluție de ieșire: celebra alegere între libertate și securitate. Timothy Snyder, profesor de istorie la Yale University, citat în prezenta analiză, vorbește pe înțelesul tuturor despre acest compromis periculos: „În zilele

Cuvânt-înainte

noastre, ori de câte ori aduc în discuție terorismul, politicienii vorbesc bineînțeles despre un pericol real. Dar când încearcă să ne ademenească să renunțăm la libertate, în numele siguranței, atunci trebuie să intrăm în stare de alertă. Cele două concepte nu se exclud reciproc. Câteodată chiar câștigăm un plus de libertate dacă renunțăm la siguranță, dar alteori nu. Cei care te asigură că nu poți obține siguranța decât renunțând la libertate vor, de cele mai multe ori să te priveze de amândouă”. În același sens, futuristul James Canton, citat de autoare, anticipa că amenințarea cea mai mare este renunțarea la drepturi pentru a beneficia de securitate: prețul siguranței îl constituie drepturile individuale de liberă exprimare, de circulație, de acces la informație și dreptul la intimitate. „Adevărata amenințare va veni sub forma unui pact cu diavolul prin care vom renunța la drepturi și libertăți pentru a ne bucura de mai multă siguranță. Vom fi atât de speriați, încât ne vom ceda drepturile, dacă nu vom fi foarte atenți și vigilenți în fața avertizărilor de pericol. Fabricarea unor frici motivate va deveni o industrie în viitorul apropiat”.

Apoi, prezenta lucrare este remarcabilă pentru excepționala raportare la Constituția României și la condițiile de restrângere a dreptului la liberă expresie prevăzut de articolul 53 din Legea Fundamentală. Potrivit acestui text de căpătâi, ignorat cu nonșalanță în ultimii doi ani, restrângerea exercițiului unor drepturi sau al unor libertăți – inclusiv limitarea libertății de expresie – poate fi dispusă numai dacă este necesară într-o